

Jaana Juvonen

Tohmajärven ja Värtsilän historia 1868–2018, julkaisu maakuntapäivänä 29.8.2020, kirjoittajan puheenvuoro

Hyvää maakuntapäivää kaikille!

Maakuntapäivän teemaan sopii mainiosti juhlistaa uuden Tohmajärven-Värtsilän historiakirjan valmistumista. Kirja täydentää vuosien saatossa Pohjois-Karjalan pitäjistä ja kunnista laadittujen historiakirjojen sarjaa. – Vanha kulttuuripitäjä Tohmajärvi on sitä edelleen arvostaessaan historiaansa, puhumattakaan muusta monipuolisesta kulttuuritoiminnasta ja kotiseututyöstä paikkakunnalla.

Tohmajärvi on yksi Pohjois-Karjalan vanhoista suurpitäjistä, johon kuuluivat myös myöhemmät Kiihtelysvaaran, Pyhäselän ja Värtsilän kunnat. Tätä aikaa käsittelevä Vanhan Tohmajärven historia julkaistiin vuonna 1990. Historiakirja oli kirjoittajansa ensimmäinen, ja kartutti kokemusta sekä viitoitti työuran vuosiksi eteenpäin.

Tohmajärven historian jatko-osan kirjoittaminen 1860-luvulta 2000-luvulle tuli ajankohtaiseksi vuonna 2017, sillä Tohmajärven kunnalle alkoi tulla ikää 150 vuotta. Monivaiheisen hakuprosessin jälkeen kirjoittajaksi valikoitui ensimmäisen osan kirjoittaja. Itselleni tämä tutkimus- ja kirjoitustyö on ollut mieleinen ja läheinen, ulottuvathan omatkin muistikuvat paikkakunnasta ja sen ihmisistä 1960-luvulle. Näissä muistossa ovat keskeisiä Kemien koulu ja kaikki sen toimintapiiriin kuulunut, kemiaiset ihmiset, Kirkkoniemi uimarantoinen sekä mummola Riikolan kylässä.

Tämä tänään julkaistava historiakirja on laadittu noudattaen historiantutkimuksen yleisiä käytäntöjä. Kuntien ja seurakuntien arkistojen lisäksi olen käyttänyt paljon eri viranomaisarkistoja, joista enin osa löytyy Kansallisarkiston Joensuun toimipisteen kokoelmista. Lisäksi olen käyttänyt paljon sanomalehtiä, tilastoja sekä verkkoaineistoja. Muistitietoa ja vanhoja valokuvia koottiin Tohmajärven kansalaisopiston kurssina toimineen ja Historiatapaamisten nimellä kulkeneen, kaikille avoimen piirin puitteissa. Se kokoontui aluksi viikoittain, myöhemmin kerran kuukaudessa. Lämmin kiitos kaikille aktiivisille piiriläisille ja valokuvien luovuttajille. Osa näistä valokuvista löytyy historiakirjan sivuilta.

Historiankirjoitustyön ohjausryhmänä toimi kunnan historiatoimikunta, joka on tarkastanut ja hyväksynyt käsikirjoituksen. Kiitän toimikuntaa hyvästä, keskusteleavasta ja rakentavasta asenteesta. Lämpimät kiitokset myös toimikunnan historiatieteen asiantuntijana toimineelle filosofian tohtori Jukka Kokkoselle tuesta, kannustuksesta sekä tarkasta paneutumisesta historiakirjan sisältöön. Kirjan sisällön tukena on aikaa kestävä tyylikäs ja hillitty taitto ja ulkoasu, josta vastaa Viestintätoimisto Kirjokansi Jussi Virratvuori Joensuusta. Myös hänelle kiitokset mitä parhaimmasta yhteistyöstä!

Historiakirjassa käsitellään kuntien ja seurakuntien vaiheita, väestökehitystä, elinkeinoja, liikenne- ja muita yhteyksiä, rajaa sekä Suomen historian poikkeusaikoja paikallisella tasolla. Virallisen historiankirjoituksen taustalle jää toki paljon elettyä ja koettua, mitä julkisyhteisön historiaan ei ole ollut mahdollista sisällyttää. Tunnetusti Tohmajärveltä on lähtöisin monia yhteiskunnan, kulttuurin ja urheilun vaikuttajia ja menestyjiä, ja osa heistä on saanut tähän kirjaan oman lyhyen tietotekstin. Nämä tietotekstit ovat enimmäkseen paikkakuntalaisten historianharrastajien käsialaa, ja näin tästä historiakirjasta tuli enemmänkin joukolla tehty.

Tässä lyhyessä historiakatsauksessani tuon esille keskeisimpiä asioita Tohmajärven ja Värtsilän vaiheista viimeisen 150 vuoden ajalta. Monessa asiassa ympyrän kehä laajeni vähintäänkin 1960-luvulle asti, kunnes kehitys johti tavallaan ympyrän sulkeutumiseen. Teknologinen ja yhteiskunnallinen kehitys, joka mahtuu tähän aikakauteen, on valtava ja suorastaan mielikuvituksellinen. Kuntakehityksen osalta Tohmajärvi ja Värtsilä palasivat yhteen kuntaliitoksen myötä vuoden 2005 alussa toimittuaan erillisinä kuntina 85 vuotta. Koulujen osalta ollaan suurin piirtein samassa tilanteessa kuin 1870-luvun alussa, jolloin Tohmajärvellä ja Värtsilässä toimi kolme koulua Kemiessä, Onkamon Tikkalassa ja vanhassa Värtsilässä. Väkeä oli huomattavasti enemmän kuin nykyisin – vuonna 1870 Tohmajärvi–Värtsilässä oli noin 7 500 asukasta.

Tohmajärven kunta, kuten muutkin Suomen maalaiskunnat, perustettiin vuoden 1865 kunnallisasetuksen jälkeen. Vanhat kirkkopitäjät jäivät historiaan, kun seurakunnallinen ja maallinen hallinto erotettiin toisistaan ja molemmat saivat omat päätäntä- ja hallintoelimensä. Mainitulla asetuksella luotiin myös kunnallisen palvelujärjestelmän perusta, sillä kunnat saivat monia koulutukseen sekä sosiaali- ja terveydenhuoltoon liittyviä tehtäviä. Ne muodostivatkin kunnallishallinnon keskeisen ja eniten rahaa vaatineen osan.

Kunnan olemassaolon perustana oli kuitenkin pitäjälaitoksen aikakaudella tapahtunut kehitys. Kirkkoniemi pitäjäntupineen ja pitäjänmakasiineineen säilyi Tohmajärven kunnan hallinnollisena keskuspaikkana aina 1920-luvun alkuun saakka, jolloin kunnanisät siirtyivät Kemiestä hankitun kunnantalon suojiin. Pitäjän keskuspaikka, kirkonseutu, koki kyllä muutoksiakin, joista näkyvin oli vanhan kirkon lähes täydellinen uudestaan rakentaminen 1910-luvun alussa. Tuolloin vanhaa kirkkoa korjatessa ei osattu antaa arvoa sen alkuperäiselle arkkitehtuurille. Sotien seurauksena kirkonmäelle muodostui sankarihauta-alue muistomerkkeineen, ja 1770-luvulla rakennettu pitäjänmaksini purettiin 1950-luvun alussa.

Nykymuotoisten kuntien alkuna oli siis edellä mainittu asetus ja aluksi kunnan päättävänä elimenä toimi kuntakokous. 1800-luvulla kunnat toimivat kansakunnan hautomona ja kouluivat maalaisväestöä yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Valta oli kuitenkin sidoksissa kunnallisverojen määrään periaatteella ”mitä enemmän kunnallisveroa, sitä enemmän päätäntävaltaa”. Pääroolissa päätöksentekijöinä olivat virkamiehet, opettajat, varakkaat talolliset ja Wärtsilän tehtaan johtoporras. Maatalousvaltaisen Tohmajärven ja teollistuneen Wärtsilän intressit olivat erilaiset, ja suurimpana veronmaksajana Wärtsilän tehtaalla oli sananvalta päätöksenteossa niin halutessaan. Tehtaan ansiosta Tohmajärven kunta oli suhteellisen varakas ja monet asiat voitiin toteuttaa valittamatta rahan puutetta. Lisämaustetta 1800-luvun loppupuolen päätöksentekoon toivat paikkakunnalla asuneet säätyläiset, ja suomen ja ruotsin kielen käyttämisessä ilmeni jopa jonkinasteinen paikallinen kielitaistelu. Vuonna 1900 laaditun tilaston mukaan Tohmajärvellä oli ruotsinkielisiä toiseksi eniten koko Kuopion läänissä.

Tohmajärvellä kunnallisen toiminnan alkuaikaa sävyttivät koulujen ja Hovilan kunnalliskodin perustaminen (1894). Tähän liittyi myös maanhankinta ja vuonna 1918 Tohmajärven kunta omisti jo seitsemän maatilaa ja muutamia koulutontteja. Varsinkin Hovilan mailla ja Kemien kansakoulun paikalla oli merkitystä kunnan tulevassa kehityksessä. Kunnan tehtävät olivat 1800-luvun lopulla suurin piirtein samat kuin mitä ne olivat 2000-luvun alussakin, tosin termit, resurssit ja toimintatavat olivat kovin toiset. Lasten koulunkäynnin tärkeys ymmärrettiin, samoin heikompiosaisista ja sairaista pyrittiin huolehtimaan. Valtio ohjasi kuntien toimintaa lakien ja asetusten kautta ja lisäsi vähitellen myös taloudellista tukeaan. Kaiken kaikkiaan kunnat pyrkivät edistämään asukkaidensa hyvinvointia aina sen mukaan, millaiset olivat kunkin ajankohdan yleiset lähtökohdat. Kaiken taustalla oli yleinen historian kulku, ja kunnan hallinnon ja toimialojen kohdalla valtakunnallinen lainsäädäntö, kun suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa rakennettiin.

Merkittävä muutos kunnallisessa päätöksenteossa tapahtui vuonna 1918, jolloin siirryttiin vaaleilla valittujen kunnanvaltuustojen aikaan. Kunnallinen kansanvalta alkoi toteutua yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myötä, johon oli jo totuttu eduskuntavaaleissa vuodesta 1907 lähtien. Valtiopäivämiehinä ja kansanedustajina oli myös eräitä paikkakuntalaisia, mutta sotien jälkeen eduskuntaan ei ole yltänyt ketään tohmajärveläistä tai värtsiläläistä, näillä paikkakunnilla syntyneitä kylläkin.

Pääpiirteissään Tohmajärvi oli 1900-luvun alusta aina 2000-luvulle saakka SDP:n ja Maalaisliitto/Keskustan vahva kannatusalue. Värtsilän ykköspuolue ennen sotia oli SDP. Alkuvuodesta 1918 Värtsilässä ajaututtiin aseelliseen yhteenottoon ja sitä seuranneisiin teloituksiin. Pienellä paikkakunnalla tapahtumat koskettivat tavalla tai toisella kaikkia, eikä katkeruudelta voitu välttyä.

Vanha hallintopitäjä Tohmajärvi oli monella tavalla edistynyt paikkakunta, jossa oli paljon sellaista mitä muualla maaseudulla ei ollut, kuten posti, apteekki ja piirilääkäri. Vanhastaan hyviä tieyhteyksiä niin läänin pääkaupunkiin Kuopioon kuin Laatokan rannan koulu- ja kulttuurikeskukseen Sortavalan täydensi vuonna 1894 Sortavalasta Värtsilän ja Tohmajärven kautta Joensuuhun valmistunut Karjalan rata. Sen linjauksessa painoi Värtsilän rautatehtaan tarpeet. Kaiken kaikkiaan Värtsilän tehdas loi seutukunnalle monenlaista vaurautta ja hyvinvointia – varmasti tärkeimpänä enimmillään tuhannet työtilaisuudet, kun välillisesti työllistyneet rahdinajajat, raaka-aineen hankkijat ja muut kausityöntekijät laskettiin mukaan.

Värtsilästä tuli itsenäinen seurakunta vuonna 1909, kunta vuonna 1920. Rautatehtaan perustajan Nils Ludvig Arppen ajoista lähtien Värtsilän tehdasyhtiön vaikutus oli mittava sekä paikallistalouden että muun edistymisen mittareilla. Pohjois-Karjalan ensimmäinen maaseutuoppikoulu aloitti Värtsilässä vuonna 1907 ja Värtsilän Osuuskaupasta kehittyi alueen ehkäpä merkittävin kaupan alan toimija, Työväen ja Pienviljelijäin Osuusliike, sittemmin Osuusliike Sisä-Karjala. Värtsilässä oli myös toisen suuren, useamman kunnan alueella toimineen Osuusliike Yhteishyvän päätoimipaikka. Myös yksityisyrittäjät menestyivät Värtsilän liikekeskuksessa ja olipa siellä olutpanimokin lähes 50 vuotta. Pääjohtaja Wilhelm Wahlforssin aikana 1930-luvun lopulla rautatehdas laajeni Värtsilä-yhtymäksi, monialayritykseksi konepajoineen ja telakoineen. Kehitys johti sananmukaisesti maalaiskylästä maailmankartalle ja aina nykyiseen teknologiayhtiöön (Värtsilä Oyj Abp). Värtsilän teollisuuden ansiota oli myös se,

että seutu pääsi jo 1900-luvun alussa osalliseksi sähkön siunauksesta, kun Ab Wärtsilä Oy rakensi voimalaitokset Jänisjoen Saarionkoskeen (1908) ja Vääräkoskeen (1915). Varsinainen Pohjois-Karjalan sähköistäminen alkoi vasta sotien jälkeen, kun Pohjois-Karjalan Sähkö perustettiin.

Alueen teollisuuden perustana olivat luonnonvarat järvimalmi, koskivoima ja metsät. Myös suot loivat edellytyksiä teolliselle toiminnalle, mutta pääelinkeino oli maatalous. 1800-luvun lopulla maataloudessa siirryttiin sananmukaisesti ”kaskesta karjaan”. Kylissä yhteisöllisyys – maamiesseurat, martat, osuustoiminta jne. – aikaansai sekä taloudellista että henkistä vireyttä. Tohmajärvestä tuli maakunnan maataloudellisen tutkimuksen ja neuvontatyön keskuspaikka, kun Karjalan suoviljelyskoeasema perustettiin vuonna 1921. Koeaseman Suopäivät olivat todellisia kansanjuhlia aina 1950-luvulle saakka. Tohmajärven Tehdasosuusliike aloitti turvepehkontuottajana vuonna 1907 ja pian rinnalle perustettiin mylly, saha ja tiilitehdas. Ne tarjosivat työtä parille kolmellesadalle ihmiselle. Vuonna 1940 Tohmajärven asukasluku oli noin 6 600 ja Wärtsilän noin 5 700 – yhteensä siis huikeat 12 300 asukasta! Kehityksen suuntaa voi vain arvailla, sillä talvi- ja jatkosodan jälkeen rajaseudulla oltiin aivan uudenaikaisessa tilanteessa.

Tohmajärvellä oli yhteinen raja Venäjän kanssa vuosina 1721–1809, mutta autonomian aikana Suomen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan raja kulki Laatokalla ja Karjalankannaksella. Talvisodan jälkeen valtakunnanraja noudatti muutamien poikkeuksin vuoden 1721 Uudenkaupungin rauhan rajaa. Kaksi kolmasosaa Wärtsilän kunnasta mukaan luettuna teollisuustajama jäi Neuvostoliiton puolelle. Jatkosodan alussa kesällä 1941 Wärtsilä vallattiin takaisin, tosin poltettuna, mutta jälleenrakennus oli nopeaa. Uusi evakuointi alkoi syksyllä 1944, ja värtsiläläiset hajaantuivat Pohjanmaalle, Pohjois-Karjalaan ja Wärtsilä-yhtymän toimipaikoille.

Sodan aiheuttamat alueluovutukset vahvistettiin Pariisin rauhansopimuksessa vuonna 1947. Monta metriä leveän varsinaisen rajalinjan lisäksi muodostettiin kolme kilometriä leveä rajavyöhyke, jolla liikkuminen vaati kaikilta luvan. Rajaa vartioi Pohjois-Karjalan rajavartioston Tohmajärven komppania ja kymmenkunta rajavartioasemaa. Valtakunnan raja katkaisi Wärtsilässä vanhan Karjalan radan. Samoin kävi maanteille ja uittoväylille. Raja oli paitsi fyysinen myös henkinen este, eikä rajakuntiin esimerkiksi saatu kovin helpolla koulutettua väkeä, kuten kunnanlääkäreitä, ja jos saatiinkin, monet heistä eivät viihtyneet pitkään. Katkenneiden liikenneyhteyksien korvaaminen vei

oman aikansa – valtatie nro 6 valmistui vuonna 1959 ja Onkamo–Parikkala-rata vuonna 1967. Itärajan avautuminen Niiralassa 1980-luvun lopussa merkitsi uudenlaisen rinnakkaiselon alkamista.

Aluemenetyksistään huolimatta Värtsilä jatkoi itsenäisenä kuntana, tosin Tohmajärven ja Värtsilän kuntaliitos oli esillä lähes koko sotienjälkeisen ajan. Pääsääntöisesti sitä ajoi Tohmajärvi lääninhallituksen tukemana, mutta Värtsilä halusi pysyä itsenäisenä. Jo 1950-luvun alkuun tultaessa Värtsilään oli rakennettu kaikki pienen kunnan ja seurakunnan toiminnan kannalta välttämättömät ja paikkakuntalaisten tarpeita vastaavat kunnantoinisto, terveystalo, kirkko ja pappila. Tohmajärven ja Värtsilän kunnat tekivät paljon yhteistyötä ja toteuttivat yhdessä muun muassa peruskoulun ja terveyskeskuksen. Kunnissa tehtiin monia pitkiä virkauria, kuten myös luottamustoimielimissä.

Koko Suomen kehitystä leimasivat 1940- ja 1950-luvulla sodasta johtuneet väestölliset ja asutukselliset toimet. Vuonna 1950 Tohmajärvellä oli runsaat 2 000 siirtoväkeen kuuluvaa henkilöä, ja se oli lähes neljäosa kunnan koko asukasmäärästä. Enin osa siirtolaisista oli Värtsilästä, Pälkjärveltä ja Ruskealasta. Maanhankintalain mukaisia siirtoväen ja rintamamiesten asutustiloja valmistui vuoteen 1959 mennessä lähes 400. Syntyi kokonaan uusia kyliä, kuten Jylmä ja Sikosuo. Asutustoiminta vahvisti pienviljelyä ja peltoala lisääntyi noin 150 hehtaarin vuosivauhtia vilkkaimman asutustoiminnan aikana – 1940-luvun alussa Tohmajärvellä oli peltoa noin 5 250 hehtaaria, mutta 1950-luvun lopussa jo lähes 7 750 hehtaaria. Kylissä elettiin viimeisiä perinteisen maa- ja metsätaloukulttuurin vuosia, oli kyläkoulut ja kaupat, kunnes kehitys vei maaltamuuton vuosiin ja kylien hiljenemiseen. Viljelmien lukumäärä väheni Tohmajärvellä vuoden 1959 noin 1 500 tilasta vuoden 2018 noin 150 aktiiviseen maatilaan. Ne olivat kyllä toiminnaltaan, tuotannoltaan ja tekniikaltaan aivan eri luokkaa kuin 1950-luvun pienviljelmät.

Tohmajärvi oli sotien jälkeen kasvukunta ja Kuusjärven (sittemmin Outokumpu) ohella maakunnan teollistunein maalaiskunta. Tehdasosuusliike työllisti enimmillään noin 300 ja talvisodan jälkeen perustettu Wärtsilän sulattamo Uusi-Värtsilässä noin 180 henkilöä. Vuonna 1967 koettiin kaksi kovaa iskua, kun Tehdasosuusliike ajautui konkurssiin ja Wärtsilä lakkautti sulattamon. Omistajavaihdosten jälkeen tiilitehdas toimi vuoteen 1992 saakka ja sulattamon tiloissa jatkanut Tohmajärven Rauta-Valu Oy vuoteen 1984. 1970-luvun alussa alkanut Valkeasuon turvetuotanto sekä vuonna 1974 perustettu Tohmac toivat uusia työpaikkoja, mutta entisenlainen teollinen aika oli

historiaa. Kunta pyrki kaikin tavoin edistämään elinkeinoja, mutta mitenkään helppoa se ei ollut. Tohmajärven kunta oli köyhän maineessa ja veroäyri maakunnan korkein.

Edellytykset elinkeinojen harjoittamiselle paranivat kyllä koko ajan muun muassa kaavoituksen ja kunnallistekniikan rakentamisen ansiosta. Kemien keskustaajama uudistui 1960-luvun puolivälin jälkeen, jolloin rakennettiin uusi kunnantalo, ensimmäiset kerrostalot, osuuspankki ja Yhteishyvän liiketalo. Suurimmat muutokset Kemien taajamaan aiheutuivat kuitenkin uusista, suorista pääteistä 1970-luvun alussa. Ne halkoivat vanhan vaarakylän useampaan lohkoon. Kuntakeskuksessa oli hyvät palvelut, kuten neljän eri rahalaitoksen konttorit sekä valtion palvelut verotoimistosta poliisiin ja työvälityksestä Kelaan. Asemanseutu oli vilkas ja toimielias Tehdasosuusliikkeen voimavuosina ja Uusi-Värtsilä sulattamon toimiessa.

Maaseutukunnan olojen edistäminen edellytti taloudellisten tekijöiden parantamisen ohella myös entistä suurempaa sivistystoimen ja sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämistä. Enimmillään Tohmajärvellä ja Värtsilässä oli toiminnassa yhteensä 29 kansakoulua. Koulurakentamisen tahti oli suorastaan hengästyttävä ja vuosina 1949–1959 Tohmajärvelle rakennettiin 12 kokonaan uutta koulua. Keskikoulu aloitti vuonna 1948, oma lukio 1966. Kirjastot toimivat molemmissa kunnissa, kansalaisopisto aloitti vuonna 1967 ja musiikkiopisto 1970-luvun alussa. Vuonna 1955 perustettu Tohmajärvi-Seura vaali Maiju Lassilan perintöä ja kunnostautui museotoiminnassa ja Potsipäivien järjestäjänä yhdessä kunnan kanssa. Alueen omana tiedonvälittäjä toimi lähes 35 vuotta vuonna 1980 perustettu Tohmajärven-Värtsilän Lehti, myöhemmin Uutis-Alasin (1980–2014). Myös liikuntaan panostettiin – urheilukenttiä kunnostettiin ja kunnan palveluvarusukseen pitkään kaivattu liikuntahalli valmistui 1990-luvun alussa. Sosiaali- ja terveystoimessa olivat 1950- ja 1960-luvulla keskeisiä kunnanlääkärit, terveystoimistot ja terveystalot sekä Risteen kunnalliskoti, jonne kansanterveyslain säästämisen jälkeen sijoitettiin myös terveyskeskus.

Entä sitten kuntalaiset?

1950-luvun lopulla Tohmajärvellä ja Värtsilässä oli lähes 11 000 asukasta, mutta parinkymmen vuoden kuluttua enää noin 7 000 asukasta. Värtsilän väki väheni vähenemistään. Tohmajärvellä oli joka vuosi enemmän syntyneitä kuin kuolleita aina 1970-luvun alkuun saakka, mutta sen jälkeen kuolleita oli lähes joka vuosi huomattavasti enemmän kuin syntyneitä. 1990-luvulla nettomaahanmuutto oli ainoa kokonaisväestöä kasvattanut tekijä, koska luonnollinen väestönkasvu

ja muuttotase olivat negatiivisia. Tohmajärvi oli Suomen venäläisin kunta yhdessä Virolahden ja Kotkan kanssa, ja yli 4 % väestöstä oli venäjänkielisiä.

Tohmajärven ja Värtsilän historia on osa Suomen historiaa ja osa rajaseudun historiaa. Kuntien menneisyys on vaiherikasta, ja oikeastaan voi vain ihmetellä, miten paljon 150 vuoteen mahtuu, jopa näin typistettynä historiakirjan sivuille. Tällainen historiakirja on paitsi tutkimus myös kunnianosoitus ennen meitä eläneille sukupolville ja heidän ponnisteluilleen oman kotiväkensä ja kotiseutunsa puolesta.

Kiitokset vielä kerran kaikille tässä hankkeessa mukana olleille hyvästä ja rakentavasta yhteistyöstä.